

Соціальне забезпечення як передумова подолання бідності та соціальної ізоляції населення

Стаття присвячена проблемам соціального забезпечення населення. В ній проводиться зіставлення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення». За його результатом соціальне забезпечення передбачає створення соціальних умов, необхідних для використання прав людини, а захист – лише один із його складових елементів. Зазначається, що задоволення життєво необхідних потреб людей обтяжують різноманітні види соціальних ризиків, зокрема бідність і соціальна ізоляція. Це природно вимагає здійснення соціального забезпечення населення.

Обґрунтовується необхідність соціального забезпечення бідних людей, оскільки їх споживання не відповідає ні фізіологічним, ні соціальним, ні культурним нормативам. Бідність унеможливує підтримку способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період часу, через нестачу коштів. Саме вона, поруч із іншими супутніми обставинами, є можливою причиною соціальної ізоляції (соціального виключення) людей. Разом із тим, у статті зауважується, що бідність не обов'язково призводить до соціального виключення, і соціально-ізольованими не завжди є саме бідні верстви населення.

Підтверджується думка, що при підвищенні соціальних нормативів у країні рівень життя населення продовжує знижуватися, і діюча система соціального захисту не може зарадити цьому через надання різноманітних пільг у тому вигляді, в якому вони надаються зараз. Відтак сфера соціального захисту та соціального забезпечення населення потребує реформування, в тому числі за рахунок розробки індивідуальних планів соціального захисту.

Ключові слова: соціальний захист; соціальне забезпечення; бідність; соціальна ізоляція; соціальне виключення; подолання бідності; соціально вразливі верстви населення; соціальний ризик.

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Низькі темпи розвитку економіки обумовлюють низький рівень життя населення. За таких обставин зростає ймовірність виникнення соціальних ризиків. Найбільш серйозними з них постають бідність і соціальна ізоляція населення.

Якщо взяти до уваги той факт, що бідність унеможливує підтримку способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період часу, і на додачу може бути причиною виключення людини чи групи людей з соціуму, актуалізується необхідність здійснення соціального забезпечення населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові положення проблеми соціального забезпечення населення знайшли своє відображення в працях А.С. Горобця, С.Задорожної, Г.Г. Михальченко, П.Рабіновича, О.В. Ревнівцевої, О.В. Тищенко, С.О. Устинова, Н.Флорескул, Е.Д. Аравацки, П.С. Бішоп, Л.Хандріха та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, праця А.С. Горобця присвячена явищу безробіття в розрізі сучасних соціальних факторів і ризиків, які впливають на працівника [1]. Тищенко О.В. в своїй роботі досліджує особливості правового регулювання соціального забезпечення, вивчає функціонування правового механізму дієвої реалізації соціального забезпечення вразливих верств населення в зарубіжних країнах [8, с. 76]. Флорескул Н. проводить аналіз системи соціального захисту населення, що обґрунтовується автором як чинник формування соціальної держави.

Грищенко Ю.О. і Михальченко Г.Г. обґрунтовують шляхи удосконалення соціального забезпечення населення в Україні [4, с. 104–105]. Розкриття змістових характеристик понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» та їх співвідношення в законодавстві України наведено в праці С.О. Устинова [9]. Аравацки Е.Д. відстоює думку, що соціальний захист і соціальне забезпечення, разом із правом на освіту, визначають соціальні права населення [12].

Метою статті є розкриття теоретико-прикладних основ соціального забезпечення як передумови подолання бідності та соціальної ізоляції населення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Видатки державного бюджету на реалізацію функції соціального захисту та соціального забезпечення засвідчують виняткову важливість для країни підтримувати на достатньому рівні добробут її населення [3, с. 77]. Соціальний захист і соціальне забезпечення помилково визнаються адресованими тільки соціально вразливим верствам населення, що пов'язується з неоднозначним трактуванням їх сутності.

У правовій та економічній літературі існують різні підходи до розуміння понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», в яких автори або прирівнюють їх одне з одним, протиставляють як більш чи менш точне за змістовим наповненням, або розглядають соціальний захист як складову системи

соціального забезпечення. Так, наприклад, П.Рабінович вважає, що термін «соціальне забезпечення» є більш містким, ніж «соціальний захист», і враховує три напрями державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини [5, с. 61–63]:

1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загально-соціальних гарантій);

2) охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання порушенню прав і свобод, профілактики);

3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності).

До того ж термін «забезпечення» є більш прийнятним, оскільки слово «захист» асоціюється з певною тимчасовою дією, яка має закінчитись як тільки мине загроза. В свою чергу «забезпечення» є тривалим процесом, який має сталий характер і не залежить від тимчасових життєвих ускладнень.

Отже, забезпечення прав людини – це створення соціальних умов, необхідних для використання цих прав, а захист є лише одним із його складових елементів.

На нашу думку, під соціальним захистом, насамперед, потрібно розуміти діяльність соціально орієнтованої держави, що здійснюється через комплекс організаційно-правових і соціально-економічних заходів, метою яких є: по-перше, створення для працездатних громадян належних умов для забезпечення своїх соціально-економічних і духовних потреб; по-друге, гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму.

Водночас соціальне забезпечення – це форма розподілу матеріальних благ з метою задоволення життєво необхідних індивідуальних потреб громадян при настанні соціального ризику, тобто подій в житті людей, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для забезпечення їх першочергових потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як членів суспільства, за рахунок спеціальних соціальних фондів або за рахунок бюджетів різних рівнів [10, с. 37]. Така установка повністю відповідає положенню ст. 22 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., де зазначається, що «кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення та здійснення необхідних для підтримання її гідності й вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній сферах за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури й ресурсів кожної держави».

Юровська В.В. до визначальних положень у розумінні соціального ризику в сучасних умовах зараховує такі [11, с. 28–29]:

1) ризик є ймовірною можливістю певних негативних соціальних явищ; унаслідок його настання виникає стан соціальної незахищеності;

2) причини такого стану знаходяться в площині людського існування в соціумі, вони є об'єктивними, такими, що або виникають через природу людини як живої істоти, або зумовлені її соціальним становищем;

3) соціальні ризики як причини незабезпеченості мають бути визначеними чинним законодавством як такі, що виникають як наслідок надання певного блага у вигляді компенсації соціальної незахищеності з боку держави;

4) соціальний ризик не стосується заможних осіб, для яких негативні життєві обставини викликають деяку зміну, але не кардинальне погіршення матеріального становища. Той, хто може самостійно забезпечити себе і своїх близьких, не потребує підтримки.

З-поміж різноманітних видів соціальних ризиків, які затрудняють задоволення життєво необхідних потреб населення і відповідно вимагають соціального забезпечення (виплати пенсій, допомог і здійснення соціального обслуговування), особливий інтерес викликають бідність і соціальна ізоляція.

Бідність є однією з найболючіших проблем сучасності, від якої страждає значна частина населення планети. Вона суттєво обмежує можливості людського розвитку, породжує масштабні соціальні та політичні конфлікти, становить загрозу єдності суспільств і національній безпеці країн. Бідність визначається станом, коли частина населення не спроможна задовольнити свої реальні потреби і залежить від багатьох різноманітних причин: економічних, медичних, демографічних, освітньо-кваліфікаційних, культурних та ін.

Фахівці ООН визначають чотири основні прояви бідності: коротке життя; низька освітньо-професійна підготовка; позбавлення економічної бази нормального життя – чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування та вилучення із суспільного життя.

Бідність унеможливує підтримку способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період часу, через нестачу коштів. Бідні верстви населення позбавлені благ не з власної волі і не мають належних умов життя, якісного харчування, здоров'я (у зв'язку з неможливістю отримувати якісні медичні послуги), займатися спортом, проводити індивідуальний і сімейний відпочинок, подорожувати, отримувати необхідну освіту, розвиватися та брати активну участь у суспільному житті). Тобто рівень споживання бідних не відповідає ні фізіологічним, ні соціальним, ні культурним

нормативам. Бідність породжує страх і невпевненість у своїх можливостях, захисту себе і близьких, уразливість та неможливість планувати майбутнє [2, с. 22–23].

Найчастіше під соціальною ізоляцією (або соціальним виключенням) розуміють як часткове або повне вилучення індивідів чи соціальних груп із соціальної структури суспільства й суспільних процесів, створення умов, які не дають можливості цим індивідам або групам відігравати в суспільстві значущу роль. При цьому було б помилкою вважати, що до соціально виключених належать тільки представники найнижчих щаблів суспільства. Соціально виключеними слід визначати всіх тих, чие життя визначається мірою байдужості та жорсткістю контролю з боку інших груп суспільства, а не особистим вибором.

В Україні до соціальної ізоляції (соціального виключення) призводять, насамперед, наслідки кризових явищ розвитку економіки в минулому. Серед таких причин, як правило, фігурують: бідність, проблеми працевлаштування, особливо серед молодих людей і осіб старших за працездатний вік). Так само провокують збільшення чисельності соціально ізольованих осіб недоліки соціально-економічного розвитку сучасного суспільства (при зростанні добробуту населення виокремлюються індивіди та групи, що є виключеними з певних соціальних інститутів).

Соціальна ізоляція, як правило, пов'язана з бідністю, – це прямий шлях до втрати громадянських прав. Людині, яка веде щоденну боротьбу за фізичне виживання, ніколи цікавитися громадським, політичним або культурним життям суспільства. Водночас влада у цих сферах поступово зосереджується в руках вузького кола «професіоналів», і відокремленими від ухвалення рішень стають вже не тільки соціально виключені, маргінальні групи, а й уся громада. Таким чином, соціальне включення є не менш важливим для громади, ніж для самих «виключених».

Особливістю України є те, що бідність не обов'язково призводить до соціального виключення, і соціально-ізольованими не завжди є саме бідні верстви населення. Тобто наявні явища бідності та соціальної ексклюзії у вітчизняному суспільстві перетинаються лише в певній площині [6, с. 100].

Втім, численні дослідження свідчать, що соціального забезпечення потребують майже всі верстви населення, щоб безпосередньо реалізувати свої природні, професійні та інші можливості. Саме соціальне забезпечення має виробити гарантії для населення, для його адаптації до ринкових відносин, а також зорієнтувати політику держави та державних інституцій на людину [4, с. 104]. На думку П.С. Бішоп, «розуміння «місцевості», в якій живуть люди, зміни в структурі зайнятості, рівні соціального забезпечення та освіти є доречними для гідного рівня життя» [13, с. 17].

На жаль, рівень життя населення в Україні продовжує знижуватися, і діюча система соціального захисту не може зарадити цьому через надання різноманітних пільг у тому вигляді, в якому вони надаються зараз. Все це призводить до подальшого зростання чисельності громадян України, які вважають себе бідними. Хоча, за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Державної служби статистики, частка населення із середньодушовими доходами нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (1744,8 грн) у 2018 р. знизилася, порівняно з 2017 р. на 0,9 пунктів і склала 1,3 %. У 2018 р. менше прожиткового мінімуму на місяць отримували 0,5 млн громадян (роком раніше – 0,9 млн осіб). Крім того, частка населення із середньодушовими доходами нижче розміру фактичного прожиткового мінімуму скоротилася з 37,3 % до 28,9 %. У 2018 р. менше 3262,7 грн отримували 11,1 млн осіб (тоді як у 2017 р. – 14,4 млн осіб).

Більше того, Світовий банк констатує зниження рівня бідності в Україні, розрахованого за методологією банку. Так, за даними Світового банку, рівень бідності знизився до 4,0 % у 2018 р. з 4,9 % у 2017 р. і 6,4 % у 2016 р.

За даними Міністерства фінансів України, видатки державного бюджету на соціальне забезпечення населення, що включають виплати заробітних плат працівникам бюджетних установ, пенсій, допомог і стипендій, за період 2017–2018 рр. зменшилися на 24,3 млрд грн, або на 11,9 %, і склали в 2018 р. 179,2 млрд грн.

Як можемо помітити, при загальному підвищенні соціальних нормативів у країні рівень життя населення продовжує знижуватися, і діюча система соціального захисту не може зарадити цьому через надання різноманітних пільг у тому вигляді, в якому вони надаються зараз. Як зазначають Л.Хандріх і О.Бетлій, «більшість існуючих соціальних пільг не здатні покращити ситуацію з ліквідацією бідності в державі» [14]. Відтак сфера соціального захисту та соціального забезпечення населення потребує реформування, що може містити дії, наведені на рисунку 1 [7, с. 102–103].

Головним чином реформування сфери захисту та соціального забезпечення населення має стосуватися запровадження системи розробки індивідуальних планів соціального захисту, які мають включати обстеження матеріального становища претендентів на соціальний захист.

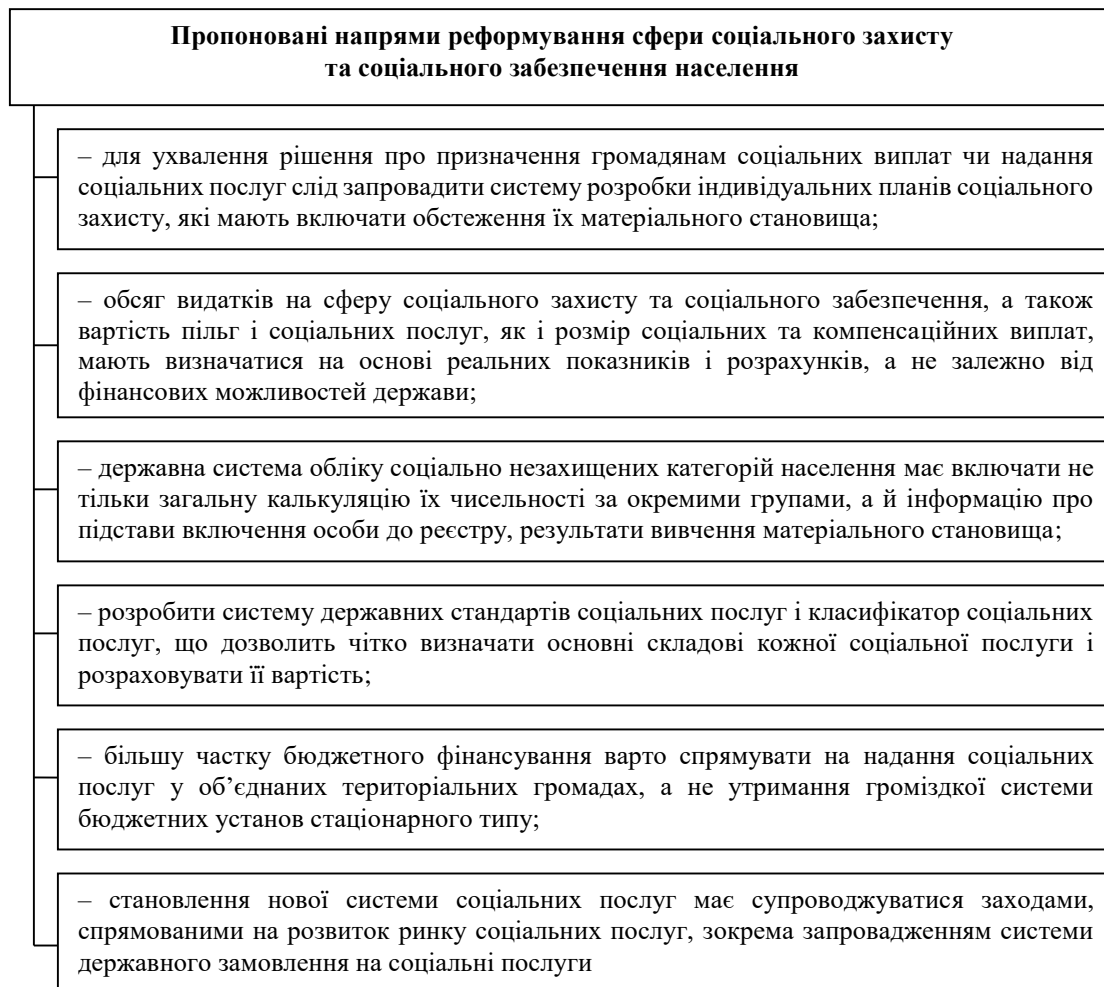

Рис. 1. Напрями реформування сфери соціального захисту та соціального забезпечення населення

Висновки та перспективи подальших досліджень. Задоволення життєво необхідних потреб людей затрудняють різноманітні види соціальних ризиків, зокрема бідність і соціальна ізоляція. Це природно вимагає здійснення соціального забезпечення населення. Бідність унеможливує підтримку способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період часу. Саме вона, поруч із іншими супутніми обставинами, є можливою причиною соціальної ізоляції населення. Втім, бідність не обов'язково призводить до соціального виключення.

При підвищенні соціальних нормативів у країні рівень життя населення продовжує знижуватися, і діюча система соціального захисту не може зарадити цьому через надання різноманітних пільг у тому вигляді, в якому вони надаються зараз. Відтак сфера соціального захисту та соціального забезпечення населення потребує реформування, зокрема шляхом розробки індивідуальних планів соціального захисту, що мають містити обстеження матеріального становища громадян, які на нього претендують.

Перспективним напрямом подальших досліджень є визначення способів попередження випадків соціального виключення населення, а також вживання заходів, спрямованих на їх соціальну реабілітацію.

Список використаної літератури:

1. Горобець А.С. Безробіття як вид соціального ризику / А.С. Горобець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 40. – Т. 1. – С. 102–105.
2. Задорожна С. Стратегії подолання бідності в Україні / С.Задорожна // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2016. – № 3 (7). – С. 20–33.
3. Кундеева Г.О. До питання соціального захисту населення України / Г.О. Кундеева, О.М. Соломка // Вісник ЖДТУ / Серія : Економічні науки. – 2011. – № 3 (57). – С. 77–85.
4. Михальченко Г.Г. Теоретичні аспекти системи соціального захисту як складової розвитку населення України / Г.Г. Михальченко, Ю.О. Грищенко // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – № 44 (1017). – С. 98–107.
5. Рабинович П. Природне право: діалектика приватного й публічного / П.Рабинович // Право України. – 2004. – № 9. – С. 61–63.

6. Рєвніцєва О.В. Соціальне виключення: проблеми визначення та дослідження / О.В. Рєвніцєва // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 98–106.
7. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування / за наук. ред. Л. Чорній. – К. : Центр громадської експертизи, 2009. – 104 с.
8. Тищенко О.В. Досвід соціального забезпечення населення в провідних країнах Європейського Союзу / О.В. Тищенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 2, Т. 2. – С. 76–81.
9. Устинов С.О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України / С.О. Устинов // Юридична наука і практика. – 2011. – № 2. – С. 90–95.
10. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави / Н. Флорескул // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 2. – С. 34–46.
11. Юровська В.В. Правове регулювання відносин в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В.В. Юровська ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2005. – 218 с.
12. Aravacik E.D. Social Policy and the Welfare State / E.D. Aravacik // Public Economics and Finance. – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.intechopen.com/online-first/social-policy-and-the-welfare-state>.
13. Bishop P.S. Factors influencing master of social work students to choose to work with older adults : dissert. for the Degree of PhD / P.S. Bishop ; Colorado State University. – Fort Collins, Colorado, 2016. – 264 p.
14. Handrich L. A social welfare system to lift Ukrainians out of poverty / L. Handrich, O. Betliy // Policy Papers. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2006/V2_ukr.pdf.

References:

1. Gorobec', A.S. (2016), «Unemployment as a type of social risk», *Naukovyj visnyk Uzhorods'kogo nacional'nogo universytetu*, Issue. 40, Vol. 1, pp. 102–105.
2. Zadorozhna, S. (2016), «Poverty reduction strategies in Ukraine», *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnja*, No. 3 (7), pp. 20–33.
3. Kundjejeva, G.O. (2011), «On the issue of social protection of the population of Ukraine», *Visnyk ZhDTU, Serija Ekonomichni nauky*, No. 3 (57), pp. 77–85.
4. Myhal'chenko, G.G. and Gryshhenko, Ju.O. (2013), «Theoretical aspects of the social protection system as a component of the population development of Ukraine», *Visnyk NTU «HPI»*, No. 44 (1017), pp. 98–107.
5. Rabynovych, P. (2004), «Natural law: the dialectic of private and public», *Pravo Ukrainy*, No. 9, pp. 61–63.
6. Rjevniczeva, O.V., (2008), «Social exclusion: problems of definition and research», *Demografija ta social'na ekonomika*, No. 1, pp. 98–106.
7. Chornij, L. (ed.) (2009), *Systema social'nogo zahystu ta social'nogo zabezpechennja v Ukraini. Real'nyj stan ta perspektyvy reformuvannja*, Centr hromadskoji ekspertyzy, Kyiv, 104 p.
8. Tyshhenko, O.V. (2015), «Experience of social welfare in the leading countries of the European Union», *Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu*, Issue 2, Vol. 2, pp. 76–81.
9. Ustynov, S.O. (2011), «The relation between the terms «social protection» and «social security» in the legislation of Ukraine», *Jurydychna nauka i praktyka*, No. 2, pp. 90–95.
10. Floreskul, N. (2009), «The system of social protection of the population as a factor of formation of the welfare state», *Visnyk KNTEU*, No. 2, pp. 34–46.
11. Jurovska, V.V. (2005), «Legal regulation of relations in the system of compulsory state social insurance against unemployment», Ph.D. Thesis, Labor Law, National Law Academy of Ukraine named after Ya. Mudryi, Kharkiv, Ukraine, 218 p.
12. Aravacik, E.D. (2018), «Social Policy and the Welfare State», *Public Economics and Finance*, [Online], available at: <https://www.intechopen.com/online-first/social-policy-and-the-welfare-state>
13. Bishop, P.S. (2016), «Factors influencing master of social work students to choose to work with older adults», Ph.D. Thesis, Colorado State University, Fort Collins, Colorado, USA, 264 p.
14. Handrich, L. and Betliy, O. (2006), «A social welfare system to lift Ukrainians out of poverty», *Policy Papers*, [Online], available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2006/V2_ukr.pdf

Ткачук В'ячеслав Олександрович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри цифрової економіки та міжнародних економічних відносин Державного університету «Житомирська політехніка».

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4898-956X>.

Наукові інтереси:

- побудова персонального бранда та управління кар'єрою фахівця;
- розвиток міжособистісних навичок;
- соціальний захист населення.

Email: tkachuk.viacheslav@gmail.com.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2019.